

Višja med. s. Marija Kambič,
Maribor

Pohorske partizanske bolnišnice

POVZETEK. *Partizanska saniteta se je prilagajala krajem in razmeram, kjer jo je bilo treba organizirati. Avtorica — med. sestra, ki je bila tudi sama udeleženka NOB — opisuje partizanske zemljanke — bunkerje, postojanke in bolnišnice na Pohorju. V članku doživeto opisuje potrebo po oskrbi ranjencev, urejenih partizanskih bolnišnicah, kolikor so to pač dopuščale dane razmere, nadalje njih ureditev, oskrbo z zdravili in hrano ter delo in življenje zdravstvenih delavcev in ranjencev v njih.*

PARTISAN HOSPITALS ON POHORJE. *The partisan sanitary service was always ready to get adapted to the needs imposed on it by the environment where it was organized. The author, a registered nurse, who took an active part in the national liberation war, describes the fortifications built below the ground level and the partisan hospitals established on Pohorje. The author presents her own experience with the care of the wounded partisans. She describes the endeavours of the personnel to maintain the hospital equipment at a satisfactory level and to provide sufficient drug and food supplies. Finally, she presents the work and way of life of both the staff and the patients in these hospitals.*

PRIHOD XIV. DIVIZIJE NA ŠTAJERSKO IN NJENI RANJENCI

Partizanska saniteta na Štajerskem je rasla in se razvijala vzporedno z razvojem partizanskih enot. 6. februarja 1944 je stopila na štajerska tla XIV. divizija. Po mesec dni trajajočem pohodu prek Hrvaške je pri Sedlarjevem ob Sotli divizija prekoračila takratno hrvaško-nemško mejo. Divizijo so sestavljale tri brigade: Bračičeva, Šercerjeva in Tomšičeva. Vsaka brigada je imela svojega zdravnika, bataljoni in čete pa bolničarko ali bolničarja. Pri štabu divizije je bila kirurška ekipa s kirurgom, asistentom, instrumentarko in bolničarjem. Sanitetni material kirurške ekipe sta nosili dve muli. Prihod tako močne partizanske enote na ozemlje nemškega rajha, za katerega del so Nemci imeli tudi Štajersko, je sprožila veliko ofenzivo proti XIV. diviziji, ki je trajala tri tedne. V teh treh tednih neprenehnih bojev, lakote, mraza je utrpela divizija velike izgube. Od ca. 1100 borcev jih je bila skoraj polovica nesposobnih za nadaljnji boj. Po podatkih iz knjige Lada Ambrožiča-Novljana »Pohod štirinajste« je ob koncu ofenzive imela divizija 261 ran-

jencev in bolnikov ter 367 mrtvih, ujetih in pogrešanih. Približno enake številke navaja tudi dr. Metod Mikuž v »Orisu partizanske sanitete na Slovenskem«. To je bil hud udarec, ki je divizijo omamilo, ni pa spodrezal njenih globokih moralnih korenin.

V prvih dneh marca 1944, ko je minila ofenziva in je začela popuščati tudi huda zima, je štab divizije imel za nujno, da poskrbi za ranjence in bolnike. Skritih bolnišnic ali bunkerjev, kamor bi namestili tolikšno število ranjencev, raztresenih po hribih Štajerske, takrat tu še ni bilo.

Po podatkih iz knjige dr. M. Mikuža sta takrat na vsem Štajerskem bili samo dve bolnišnici, in to na področju kamniško-zasavskega odreda. Dr. Ivan Kopač-Pavček pravi, da je dobil nalogo, da zbere in poišče vse razkropljene ranjence in poskrbi zanje. Resnično težavna naloga! Zanesljivi hribovski kmetje so med ofenzivo ranjene borce poskrili po svojih kočah, podstrešjih, skednjih, kletah, v čebeljakih in hlevih. Stregli, hranili in čuvali so jih po svojih močeh.

Spomenik partizanske bolnišnice »Košuta«

GRADNJA ZEMLJANK — BUNKERJEV IN BOLNIŠNIC ZA RANJENCE

Nekako od marca pa do začetka maja 1944, se je organizirala gradnja podzemnih skrivališč ali zemljank-bunkerjev. Takih skrivališč je bilo največ tam, kjer so se razvijali najhujši boji: na Graški gori, na Paškem Kozjaku, Plešivcu, v hribih nad Slovenj Gradcem, ob Velunskem grabnu, na Bohorju, Kozjanskem, v moziških planinah od Ljubnega do Smrekovca in drugod. Vsi ti bunkerji so nudili ranjencem prvo zatočišče. Jasno je, da taka podzemna skrivališča, vlažna in temna, niso bila primerna za uspešno zdravljenje. Nujno je bilo pričeti z gradnjo nadzemnih postojank — bolnišnic, kar je bilo sklenjeno 9. maja 1944 na sestanku na Graški gori, ki so se ga udeležili dr. Držaj, dr. Červinka, dr. Kopač in Sime Oblak. Omenila bom samo bolnišnice, ki so nastale na Pohorju. Na zahodnem delu Pohor-

ja, ki je nosil oznako P 1, je z gradnjo začel dr. Ivan Kopač-Pavček, na vzhodnem delu Pohorja, ki je imel oznako P 2, pa dr. Zmago Slokan. Na zahodnem delu Pohorja so bile zgrajene naslednje postojanke: ena od prvih, ki je začela delovati že v maju, se je imenovala Št. Primož, nadalje Kozjak, Krm, Trška gora, Dolže in Svoboda. Do osvoboditve se je tod zdravilo okoli 300 ranjencev.

Na vzhodnem delu Pohorja pa so nastale naslednje bolnišnice: Prva postojanka se je imenovala Tihi dol in je nastala junija 1944. Zgrajena je bila približno četrtr ure hoda od ceste, ki drži od Mislinjskega grabna na Planinko.

Druga po nastanku se je imenovala Košuta — Leto. Zgrajena je bila na šentlovrenški strani Pohorja, niže pod cesto, ki pelje s Peska na Žago in Vrelnik.

Tretja postojanka je nosila ime Zaklon in je ležala v mladem smrečju na strmem pobočju Planinke.

Četrta postojanka je bila Jesen v gozdovih nad Šmartnim na Pohorju, v bližini ceste Slovenska Bistrica—Trije kralji. Leži v majhni grapi 50 metrov stran od manjšega potoka, na nasprotni strani grape pa stoji kakih 200 metrov oddaljena večja kmetija — Lepej. Ta postojanka je edina od vseh ohranjena in najbližja Mariboru.

Peta postojanka je bila v Mislinjskem grabnu in se je imenovala Pomlad. Bila je na pobočju Skrivnega hribca, kjer se končuje mislinjska gozdna železnica.

Postojanka Zima je bila 1/4 ure od Lehna nad Ribnico.

Sprejemališče Košuta, lekarna Granit in ekonomat Košuta so stali na podočju Hudega vrha.

UREDITEV BOLNIŠNIC TER DELO IN ŽIVLJENJE V NJIH

Na vzhodnem delu Pohorja sem delala in bila tudi pacient. Zato lahko nekaj več povem o delu in življenju v teh postojankah. Največja in najbolj urejena je bila postojanka Košuta, ki je le z manjšim presledkom delovala vse do osvoboditve. Kapaciteta je bila od petdeset, v skrajnem primeru tudi do šestdeset ležišč. Skupno se je zdravilo v naštetih postojankah do osvoboditve na vzhodnem delu Pohorja okoli 300 ranjencev.

Izredno pomembna je bila za postojanko izbira kraja, da bi bila čimbolj na varnem. Pohorje je res bogato z lepimi gozdovi in bistrimi studenci, po drugi strani pa ima mnogo poti, ki so bile vrisane v geografske karte. Delovna ekipa, ki je gradila postojanko, je štela od 10 do 15 ljudi. Večina bolnišnic je bila postavljena v strmem terenu in gostem gozdu. V breg — strmino je bilo potreba izkopati zemljo, da je tako nastala neka terasa, na kateri je stala baraka. Ogrodje barake je bilo iz brun, prav tako običajno zadnja stena, ki se je naslanjala v breg. Stranske stene in streha so bile iz desk. Streha je bila pokrita še z lubjem, postojanka Košuta pa je imela prekrito streho še s strešno lepenko. Les, ki je bil potreben za gradnjo, se je od daleč znosil na ramenih, ker se zaradi konspiracije v bližini gradbišča ni smelo sekati. Okolica je morala ostati nedotaknjena. Pri gradnji tudi ni smelo biti nobenega hrupa. Ogrodje so vezali z žico, kar pa je bilo nujnega zabijanja, so opravili s tapeciranim kladivom.

Baraka za ranjence je imela dvoje vrat na obeh stranskih stenah. Na vsako stran so bila vdelana normalna okna. Notranjost barake je bila razdeljena v dva

dela: manjši ambulantni oziroma operacijski prostor in večji prostor za ranjence. V bolniškem prostoru so bila narejena skupna ležišča ali pogradi, in to v nadstropje ter posamezna ležišča. Pogradi so bili dvignjeni od tal. Ležišča so bila postлана z malimi smrekovimi vejicami. Ob zglavju skupnih ležišč je bila pritrjena na steno tudi mala polica, ki je služila za posteljno omarico. Nasproti pogradov, ki so bili postavljeni ob steni, izkopani v breg, so bile nameščene posamezne postelje. Te so bile dostopne s treh strani in po potrebi prestavljive.

Te postelje so bile opremljene z žimnicami in so na njih ležali v glavnem le huje ranjeni. Tla v baraki so bila pokrita z deskami. Tudi ti posamični pogradi so imeli posteljne omarice, le da so bile to drevesne gobe, ki smo jih pritrčili k zglavju. V postojanki Košuta so bila tudi v to steno vgrajena položna okna. Želeli smo, da bi bila bolniška soba čim svetlejša. K temu je dokaj pripomoglo tudi padalo, ki je sprva služilo za šotor prvim ranjencem, ko pa je bila baraka postavljena, smo z njim opažili stene. Pozimi je ogrevala prostor železna pečica.

Operacijski ali ambulantni prostor je imel navadno mizo, leseno doma napravljeno operacijsko mizo in police.

Ob bolniški baraki so bili postavljeni še naslednji prostori: kuhinja z manjšim pristreškom za drva, jama za odpadke, stranišče in baraka za osebje. Pomemben je bil še bencinski sod, ki je služil za razkuževanje in pranje. Nekoliko stran od glavnih objektov je bil še skrit podzemni bunker, ki je bil pripravljen za morebitno evakuacijo hudo ranjenih, za zalogo hrane in sanitetnega materiala.

Poti med posameznimi objekti so bile utrjene z bruni. Ob poti iz bolniške barake do kuhinje je bila postavljena miza s klopjo. Zunanost vseh objektov, posebno streh, je bila dobro zakamuflirana, da je bila čimbolj prilagojena okolici. Oddaljevanje od barak ni bilo nikomur dovoljeno, gibati smo se smeli le med temi objekti. Osnovno pravilo vseh, ki so tod živeli in delali, je bilo: tišina, konspiracija. Govorili smo po tihem, le izjemoma, kar je bilo bolj redko, smo zvečer v baraki tihoma prepevali. Malone samoumevno so ranjenci in osebje sprejeli ta pravila, saj sta od tišine in konspiracije bili mnogo odvisni naša varnost in obstoj.

K varnostnim ukrepom je spadala tudi kamuflaža v vseh oblikah. Zelo pomemben je bil način samega prihoda ali odhoda iz bolnišnice. Zabrisati se je morala vsaka sled, ki je pri tem nastala. Pohojena praprost ali trava, odrgnjen mah, zlomljena veja, vsaka malenkost se je morala odstraniti ali vzpostaviti v prvotno stanje. Pozimi je bila najbolj izdajalska stopinja v snegu. Sneg smo celo sejali, da so se zabrisale stopinje. Še najvarnejša sta bila dostop in izhod po vodi, pa še tod je veljala skrajna previdnost. Kurili smo s suhimi in olupljenimi drvni, da bi bilo čim manj dima. Običajno smo kuhali le ponoči. V času hajk ali nejasnih situacij iz previdnosti sploh nismo kurili in kuhali. K zavarovanju je spadalo tudi dvojje ali več stražarskih mest na preglednih točkah.

SPREJEM IN ZDRAVLJENJE RANJENCEV, ZDRAVILA IN SANITETNI MATERIAL V PARTIZANSKIH BOLNIŠNICAH

Sprejem ranjencev se je začel na določenem kraju ali javki. Do javk so ranjence prinesle enote, od tod dalje, do bolnišnice, pa so jih nosili člani bolniške ekipe. Vsakemu so zavezali oči. Zaradi konspiracije so ranjence včasih nosili po ovinkih, ne naravnost v bolnico, zato da bi izgubili orientacijo. Ob sprejemu smo

vsakega ranjenca najprej slekli in umili ter oblekli v bolniško perilo, njegovo obleko pa razušili. Kljub pomanjkanju pralnih sredstev — domače milo in bukov pepel — je bila higiena zadovoljiva. Umivanje in pranje perila je bilo redno.

Zdravljenje ran je bilo v glavnem konservativno. Pregovor: »Medicus curat, natura sanat« se je v partizanih izkazal resničen. Res je pa tudi, da so bili naši bolniki večinoma mladi, sicer zdravi fantje in moške in so jim že mir in red ter dokaj urejena prehrana hitro vračale moči, tako da so se rane lepo celile. Prve dni po prihodu v postojanko so ranjenci večinoma kar prespali. V začetku, ko se je baraka za ranjence šele postavljala, je bila oskrba ran bolj preprosta, ker tudi sanitetni material še ni dotekal. Žganje za dezinfekcijo, prekuhana krpa ali gaza ter povoj so bili osnovni material. Ščasoma se je tudi ta situacija popravila, ko je pri našem ekonomatu začela delovati apoteka, imenovana Granit. V ambulanti smo imeli na polici za tekoče delo: bencin, eter, jod, hipermangan, hidrogen, peru balzam, zinkovo mast, sulfonamidni prašek in razna mazila. Od injekcij smo imeli prontosil, kardiazol in strofantin ter nekaj morfijskih preparatov. Morda še kaj, kar sem pa že pozabila! Naši člani ekipe vseh vrst so lično izdelali opornice kar sami po zdravnikovem navodilu. Večjih kirurških posegov — razen amputacije noge zaradi plinske flegmone — se nismo lotevali. Internih obolenj skoraj ni bilo. Redka so bila prehladna obolenja. Zdravstveno osebje, predvsem bolničarke, smo po potrebi izobraževali sami.

Poleg zdravstvene oskrbe so k dobremu počutju vsekakor največ pripomogli tudi dobri medsebojni odnosi. Eden izmed prvih ranjencev na Košuti, tovariš Kovič, je v nekem intervjuju leta 1961 dejal: »Odnosi med nami in osebjem so bili neverjetno dobri. Največ zaslug za to je imel naš zdravnik dr. Zmago. Znal je ustvariti prijetno vzdušje kot nihče drug. Našel je kontakt z vsemi. Skratka, imeli smo občutek, da smo zares vsi eno, ena družina. Doktor Zmago je bil zelo dober kot človek, partizan in zdravnik!«

Resnično lahko občudujemo neverjetno energijo in voljo ter iznajdljivost partizanskih zdravnikov. Nosili niso le odgovornosti za zdravljenje, temveč tudi za gradnjo, varnost, preskrbo, skratka za celotno organizacijo življenja v postojankah. Postojanke so bile različno oddaljene ena od druge, večinoma tudi po več ur hoda. To stalno gibanje je bilo zvezano z veliko nevarnostjo že zaradi tega, ker je bila situacija glede sovražnika na raznih predelih različna. Na sektorju Košute je bilo mirno, na sektorju postojanke Jesen je bila pa »hajka« in narobe. Kljub vsem težavam je bilo življenje v postojankah razgibano. Razen običajnih opravil in tistih po hišnem redu, smo imeli redno politične ure in najraznovrstnejša predavanja: o zgodovini Slovencev in Jugoslovanov, o marksizmu ter s področja zdravstva, prirodoslovja in drugega. Skupno smo prebirali časopis »Poročevalec«, ki ga je pošiljala po kurirju tehnika »Sova«. Vsakega je zanimalo, kaj je novega na bojiščih, kako je z drugo fronto in podobno. Po kurirskih poteh je prihajala celo osebna pošta, sicer bolj poredko, a vendarle. Veliko smo se tudi pogovarjali, najraje pa o tem, kako bo v svobodi. To je bila vedno neizčrpana snov, ob kateri smo čisto pozabili na realnost. Zelo se je razširilo tudi igranje šaha tako, da se ga je marsikdo tu tudi naučil in smo prirejali med seboj cele turnirje. Posebno ob dolgih zimskih večerih so razgibani pogovori ustvarjali domače vzdušje in toplino. Na razpolago je bilo tudi nekaj leposlovnih knjig. Nekaj časa je izhajal tudi interni časopis — stenčas, ki so ga pisali ranjenci sami.

Kadar je bil zdravnik nekaj dni odsoten, je oskrba ranjencev bila v rokah bolničarke. Prečitala vam bom odlomek iz dnevnika bolničarke Angele iz »Jeseni«, ki lepo ponazarja takratno vzdušje: »Doktor Zmago je odšel. Zdaj smo sami. Sama sem s tridesetimi ranjenci. Samo da bi Gustl ne umrl! Ves dan sem previjala ranjence, zvečer pa prekuhavalna in prala medicinsko orodje. Vse imam lepo čisto. Gustlno je bolje, jesti je začel. Danes sem vse bolnike umila, vsi so se morali sleči. To je bilo prigovarjanja. Vse smo prečistili. Hudo bolnim sem dala rjuhe, laže bolnim pa samo odeje. Gustlna sem tudi ostrigla. Gustlno se je spet poslabšalo. Vsak dan nese kurir pošto dr. Zmagu s prošnjo, da naj pride. Zmago pa ne more priti, ker je hajka. Prekleti Nemci, ko bi vsaj odšli. Če Zmago ne bo prišel, nam bo Gustl umrl. Nobene pošte niti časopisov ni, nič ne vemo, kaj je novega. Danes je Gustl zelo slab. Noč in dan bedim pri njem. Tako se bojim zanj. Samo da bi prišel dr. Zmago. Vinko in Ivan sta že boljša. Ivanova rana je sicer strašna, vendar se bo izmazal. Slavček je ranjen na obe peti, tudi uho ga boli. Danes sem naročila brizgalko in grelec. Mogoče dobim oboje. Vem, da imajo te stvari v bolnišnici na »Košuti«. Hajka je minila in sedaj bo gotovo prišel dr. Zmago«.

HAJKE IN EVAKUACIJE RANJENCEV

Najkritičnejše trenutke so doživljale postojanke med hajkami. Celoten sektor P 2 ni imel najboljšega strateškega položaja. Ti predeli so bili v bližini glavnih komunikacij ceste Maribor—Slovenj Gradec, Maribor—Dravograd. Postojanke pa so bile tudi na samih vrhovih Pohorja. Sokolski dom, Mariborska koča, Šmartno na Pohorju. Tako smo postojanko Tihi dol morali po kratkem času zapustiti, ker so Nemci ujeli ekonomista in komisarja postojanke. To je bila naša prva, a žal ne zadnja evakuacija ranjencev. Postojanka Košuta, ki je bila zgrajena za Tihim dolom, je bila večkrat ogrožena. Po napadu naših enot na Ribnico in št. Lovrenc je sledila hajka v tem predelu. 100 metrov nad postojanko Košuto se je premikala kolona Nemcev v smeri bolnišnice, jo obšla in se usmerila proti Planinki. Ranjenci se niso niti zavedali, v kakšni nevarnosti smo bili. Vladala je popolna tišina in vse osebe je bilo v pripravljenosti. Naključje in popolna tišina sta nas rešili. Toda nevarnost še ni bila mimo, kajti ob tej priliki so ujeli enega člana delovne ekipe. Poslan je bil, da zakamuflira sledi, ki so ostale, ko so ponoči prenašali v postojanko ranjence. Naletel je na kolono Nemcev, ki so ga živega ujeli. Šele čez nekaj dni, ko se je ujeti tovariš vrnil, je minila negotovost, v kateri smo živeli, 14 dni za tem so zapokale puške v naši neposredni bližini. Kaj se je zgodilo? Manjša nemška patrola je počivala na drugi strani potočka, kjer smo zajemali vodo. K potoku je prišla bolničarka in ranjenec in streljali so nanju, potem pa odšli. Streljanje je bil urgentni znak za evakuacijo, ki smo jo tudi opravili. In spet je bilo treba vse začeti znova. Tako je nastala postojanka Zaklon. Košuto smo opazovali in ker se ni zgodilo nič sumljivega, smo jo v oktobru spet napolnili in delala je do osvoboditve. Nevarnih situacij je bilo še več za vsako postojanko. Navedem naj še samo veliko hajko v marcu 1945, ko so se prek Pohorja valile kvizlinške-ukrajinske horde. V tej hajki je bila požgana postojanka Zaklon, vsi njeni prebivalci pa so se rešili, in

sicer v zadnjem hipu. Zatekli smo se v tehniko Sovo. Od tod so nekateri ozdravljeni odšli na teren, drugi pa so našli streho v sprejemališču Košuti pri ekonomatu.

OSKRBA POSTOJANK S HRANO, Z ZDRAVILI IN DRUGIM

S hrano je postojanke zalagal ekonomat, ki je imel svoj sedež stran od bolnišnic. Osebje ekonomata, 10 do 15 po številu, je vsako noč odhajalo globoko v dolino na ekonomske akcije. Te akcije niso smele biti v krajih blizu bolnišnic, ker je po navadi sledila akciji hajka. Hrano in drug material je ekonomist dostavljal na posebno javko postojank, kjer so jo prevzemali člani bolnišnične ekipe. Ker je bila preskrba bolnišnic izrednega pomena, ekonomat nikakor ni bil in ni mogel biti edini vir za dobavo vsega potrebnega. Zato so imele posamezne postojanke tudi svoje tako imenovane terenske ekonomate, ki so komunicirali predvsem z zanesljivimi ljudmi na terenu.

Pri okrajnih in okrožnih odborih OF so obstajale še gospodarske komisije, ki so imele na skrbi tudi preskrbo bolnišnic. Vojaške enote so občasno tudi poslale kak material za svoje ranjence. Kljub razvejeni mreži in iznajdljivosti pa je ravno v preskrbi prihajalo dostikrat do zastoja pri dobavi, predvsem zaradi premika sovražnika. Najbolj kritično je bilo na zimo 1944/45, ko je bilo treba pripraviti zadostne zaloge. Osebje vseh bolnišnic in ekonomata ter celo lažje ranjeni so bili organizirani za prenašanje hrane, ki so jo pripravili terenski in glavni ekonomat. Ena skupina je zbirala hrano in jo nosila do določene točke. Druga skupina pa je od tod dalje prenašala hrano do postojank. Osnovna živila so bila meso, moka, fižol; zelenjave skoraj ni bilo. Kruha je bilo bolj malo. Postojanko Jesen, ki je imela ugodno lego v bližini kmeta Lepeja, so oskrbovali s kruhom oni. Ne moremo mimo dejstva, da so ravno zavedni pohorski kmetje resnično dajali vse, kar so premogli. Skoraj enako kot kruh so kadilci pogrešali tobak. Cenjen je bil tudi domači pohorski tobak, da je le bil, saj so bili časi, ko tudi tega ni bilo. Jedilnik, kot sem že omenila, ni bil ravno pester, zato pa smo govorili velikokrat o vseh mogočih slastnih jedeh, ki jih bomo ali smo jih jedli. V poletju 1944 vse do osvoboditve so prihajali v postojanke tudi paketi, ki so jih pošiljale organizacije AFŽ. Ti paketi nam niso bili le dobrodošla sprememba v enoličnem jedilniku, ampak tudi vesel dogodek, saj je v vsakem paketu bilo priloženo kratko pismo naših žena in deklet.

Oskrba z zdravili je bila zadovoljiva. Kanali za preskrbo so segali do vseh štajerskih mest in celo do Dunaja. Zanimiv je podatek, da so na postojanki Jesen dobili zdravilo tudi na recept. Dr. Zmago je napisal recept, ki ga je kurir nesel do bližnje kmetije Škrinjar in še isti dan je domača hči Pepca nesla recept v Slovensko Bistrico k nekemu trgovcu. Ta je naslednji dan že imel potrebno zdravilo in po isti poti je potovalo zdravilo še istega dne v bolnišnico. Pri glavnem ekonomatu je imel svojo delavnico čevljar, ki je vsaj za silo krpal obutev za osebje in ranjence. Na postojankah Jesen so imeli krojača, ki naj bi skrbel za nujna popravila. Nasploh je bilo z obleko in obutvijo precej težav. Dostikrat se ozdravljeni ranjenec ni mogel vrniti v svojo enoto, dokler mu nismo preskrbeli potrebne obleke ali obutve. Osebje, ki je delalo v ekonomatu, je moralo biti iznajdljivo in pogumno, saj so se dnevno gibali na terenu. Ves material se je moral znositi na ramah, le kadar so bili v dolini, so si lahko pomagali z vozili. Zaradi konspiracije niso smeli z vozovi

prihajati v bližino svoje baze. Zato je bilo med osebjem ekonomata sorazmerno veliko smrtnih žrtev. Na našem področju je bilo 8 smrtnih žrtev.

ZDRAVSTVENA ADMINISTRACIJA TUDI V PARTIZANSKIH BOLNIŠNICAH

Še nekaj besed o administraciji! Iz sanitetnega oddelka glavnega štaba so prek sanitetnega odseka cone že takrat prišla navodila za določeno administracijo. Voditi smo morali glavno knjigo vseh sprejetih bolnikov; vsak ranjenec je prinesel s seboj napotnico. Ko pa je bil odpuščen, smo mu morali dati odpustnico. Umrlim smo napisali mrliški list, ki je bil v zapečateni steklenički v grobu pri njegovem zglavju. Vodile so se tudi knjige o prejeti in izdani hrani ter o zalogah. Za tisti čas kar dovolj administracije, ki je nismo bili prav nič veseli. Med hajkami se je namreč marsikaj porazgubilo, posebno meseca marca 1945. Takrat se je v glavnem izgubil ves zdravstveni arhiv z zapiski vred.

Težko je zajeti vse, kar je omogočilo delovanje partizanski saniteti. Tole pisanje je le majhen prispevek k spoznavanju razmer, v katerih je med NOB živelo in delovalo zdravstveno osebje in drugi sodelavci.

O BIVŠIH BORCIH

Govorijo o privilegijih bivših borcev. Najbrž so si jih nekateri res kaj vzeli. Vendar je dokaj nadrobna študija precejšnje skupine partizanov s primerjavo pokazala, da je bilo njihovo zdravje v splošnem slabše od druge populacije. Gre za skupino 1564 bivših borcev, kar pomeni število, ki predstavlja približno eno svoječasno partizansko divizijo.

Po definiciji ustave svetovne zdravstvene organizacije je zdravje stanje popolne fizične, duševne in socialne blaginje ter ne le odsotnosti bolezni in onemoglosti.

Bivši borci so imeli več telesnih bolezni kot primerjalna skupina, preživeli so odločno več ranitev, v splošnem so prestali več in hujše psihične pretrese in v primerjavi z osebami v kontrolni skupini so razodevali tudi razočaranje. V povojnih letih so bili bivši partizani družbenopolitično značilno aktivnejši od primerjalne skupine, kasneje pa te pomembnosti že ni bilo več. Statistično je bilo pri njih izkazanih značilno več upokojitev v relativno mladih letih (pri 45,8 letih) in več je bilo skoraj neudržljive želje po upokojitvi še neupokojenih. Pri tem pa ne gre za kakšno željo po renti ali za »rentno nevrozo«. Če že, potem gre za »upokojitveno nevrozo«.

Nič od vsega tega pa najbrž ni privilegij.

40 delovnih let lahko ni mnogo, lahko pa so povsem nevzdržna. Vsem delavcem, še zlasti pa bivšim borcem, bi bilo treba dati ustrezno (adekvatno) delo glede na njihove psihofizične sposobnosti v določenem življenjskem obdobju. In vključevati jih je treba v različne dejavnosti ter družbe, da bi se ne čutili odrinjene na rob družbenega dogajanja. Takšno angažiranje je najbrž pomembnejše od zviševanja raznih odstotkov, seveda pa tudi zahtevnejše.

Ne vem, kaj se dogaja po upokojitvi. Vsekakor nekaj eruptivnega: boj duše s telesom (seveda ne v dualističnem smislu). Pospesek in pojemek sta v bistvu isti proces.

Dr. Janko Kostnapfel